

VOYANGAN QAL'ASINING O'RGANILISH TARIXIDAN

¹Abdirimov Razzoqberdi, Urganch innovatsion universiteti
professori

²Abdirimov Feruzjon, Urganch innovatsion universiteti magistri

FROM THE HISTORY OF THE BUILDING OF VOYANGAN FORT

¹Abdirimov Razzoqberdi, Professor of Urgench Innovation
University

²Abdirimov Feruzhon, Master of Urgench Innovation University

ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАМКА ВОЯНГАН

¹Абдиримов Раззоқберди, профессор Ургенчского
инновационного университета

²Абдиримов Ферузжон, магистрант Ургенчского
инновационного университета

<https://orcid.org/0009-0001-0139-7121>

e-mail:

feruzbek@abdirimovgmail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada Voyangan qal'asining eng qadimgi davrdan to o'rta asrlargacha bo'lgan davrdagi arxeologik jihatdan o'rganilishi tarixi, qal'a haqidagi o'rta asr manbalaridagi ma'lumotlar hamda eng qadimgi shahar-qal'a bo'lishi mumkinligi to'g'risidagi xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Voyangan, Rait, Ardaxushmisan, Y.G'ulomov, M.Mambetullayev, G'.Xo'janiyozov, Yoqut Hamaviy, Istaxriy, Maqdisiy, Jurjoniya, Hamidulla Qazviniy.

Abstract: This article presents the history of archaeological research of Voyangan Castle from the earliest times to the Middle Ages, information about the castle in medieval sources, and conclusions about its possible existence as the oldest city fortress.

Key words: Voyangan, Rait, Ardakhushmisan, Y.Gulomov, M.Mambutullayev, G.Khojaniyozov, Yakut Hamavi, Istakhri, Maqdusi, Jurjaniya, Hamidulla Kazvini.

Аннотация: В статье рассматривается археологическая история крепости Воянган с древнейших времен до средневековья, сведения о крепости средневековых источниках и его статус как старейшего города-крепости.

Ключевые слова: Воянган, Раит, Ардахушмисан, Я.Фулямов, М.Мамбетуллаев, Ф.Хўжаниёзов, Ёқут Хамавий, Истахрий, Макдисий, Джурджония, Хамидулла Казвиний.

KIRISH. Voyangan (Rait) shahar xarobasi Xorazm viloyati Shovot tumaniga qarashli Maniq qishlog'idan 1,5 kilometr janubiy-sharqda joylashgan. Ushbu yodgorlikni dastlab 1949–1951-yillarda Y.G'ulomov o'rgangan.

Yahyo G'ulomov shahar hayotini 2 bosqichga: Kushonlar davri (I-IV asrlar) va o'rta asrlar (IX-XIII asrlar)ga ajratgan. Arxeologlarning aniqlashicha, yodgorlikning rejalashtirilishi to'rtburchak shaklida, yer sathidan 2-3m balandlikda qurilgan. G'arbiy qism 280x360m. Sharqiy qism 320x220m dan iborat. Ya'ni shu tarhda yodgorlikning ichki tuzilishi

jihatdan ikki qismga ajratilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ayniqsa, janubiy qismda yaxshi saqlanib qolgan devor va yarim aylanali burjlar qoldig'i ko'zga tashlanadi. Devor avval paxsadan, keyin to'rt tomoni teng xom g'ishtdan qurilgan. Sharqiy tomonda yodgorlikning ikkinchi qismi joylashgan, uning hajmi 320x220. Shaharning g'arbiy tomoni 10 gektarni tashkil etgan. Milodiy V-IX asrlarda mudofaa devorining yuqori qismi, ya'ni uchinchi qurilish davrida paxsadevor qurilgan. Antik davrda paxsadevor balandligi 1metr, qalinligi esa 4 metr

bo'lgan. Mudofaa devoriga tashqi va ichki tomonidan qo'shimcha devor qurilmagan. Ilk o'rta asrlarda yodgorlikning g'arbiy va sharqiy qismlarida madaniy hayot davom etgan. Shahar hududi sharq tomon kengayib, IX-X asrlarga kelib umumiy maydoni 17 gektar bo'lgan. Yodgorlikda arxeologik tadqiqotlarni olib borish imkoniyati mavjud emas, chunki hozirgi vaqtda mahalliy aholi tomonidan yodgorlik atroflari qabristonga aylantirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. 1973–1974-yillarda O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi N.Davkarayev nomidagi Qorolpog'iston bo'limi tarix, til va adabiyot instituti keng arxeologiya guruhi Xorazm viloyati yodgorliklarini o'rganish uchun arxeologlar M.Mambetullayev, N.Yusupov, M.Sh.Kdirniyazovlar tomonidan arxeologik izlanishlarni olib borgan davrida Voyangan qal'asida ham tadqiqotlar o'tkazilgan.

MUHOKAMA. Qal'aning sharqiy qismi juda qadimiylidir. Topilgan arxeologik materiallarga qarab fikr yurgizganda Voyangan (Rait) mustahkamlangan antik davrga oid bo'lib, atrofi handaq bilan o'rab olingan. Ushbu shaharni ta'mirlash, mustahkamlash ishlari VII–VIII asrlarda olib borilgan. Qal'ada hayot to mo'g'ullar istilosigacha to'xtamay davom etgan[1].

Voyangan qal'asi devori qurilishida ham to'rt tomoni teng xom g'ishtlardan (40x40x10sm) keng foydalanilganligini ko'ramiz. Qal'aning janubiy devori burchlarida yarim aylana shaklida saqlanib qolgan burjlar qoldig'i ko'zga tashlanadi [2].

Voyangan qal'asi arxeolog olim G'.Xo'janiyozov tomonidan mudofaa devori bilan o'rab olingan arksiz shaharlar qatoriga kiritilmagan, hududi 17 gektarni tashkil qilgan. Bu shahriston hududi vohasidagi muayyan hudud markazi hisoblangan[3].

Yodgorlikning ustida rangsiz va rangli sirlangan sopol idishlarning parchalari, singan pishiq g'ishtlar, singan shisha qoldiqlarini uchratish mumkin, janubiy-g'arbiy tomonida o'rta asrlarga, XII–XIV asrlarga oid bo'lgan Qalmaq-Qirilgan qabristoni joylashgan bo'lib, hajmi 0,5 gektardan iborat [4]. Qal'a janubiy devorida to'rtburchak shakldagi, 40x41x9-11sm hajmidagi xom g'ishtlar ishlatilganligi kuzatiladi.

Voyangan qal'asida olib borilgan qazish ishlari natijasida olingan arxeologik ashyolardan quyi qatlamlaridagi materiallar eramizning II – III asrlariga oid ekanligi ma'lum bo'lib, aniqlangan

kvadrat shaklidagi xom g'ishtlar bizga ma'lumki, Xorazm shahar qal'alarining qurilishida mill.avv. V asrdan boshlab to eramizning VI asrlariga qadar qo'llanilgan. Olingan ashyolar Voyangan qal'asi-ni g'arbiy qismida II-XIII asrlar boshida hayot mavjud bo'lganligini ko'rsatadi. Tekshirishlar qal'a-ni sharqiy qismida odamlarning XII – XIV asrlarda ham yashaganligini ko'rsatdi. Tadqiqotlar Voyangan qal'asi o'rta asrlarda bir qancha qurilish davrini boshidan kechirganligini ko'rsatdi. Quyi qatlamlardan olingan arxeologik ashyolar, yer osti suvlari yaqinligi tufayli eng pastki qatlamgacha qazish imkoniyatini bermagani hisobga olinsa, qal'a yuqorida ta'kidlangandan qadimiyroq davrga, ya'ni arxaiik davrga oid bo'lishi mumkin, degan fikrga kelish imkoniyatini beradi [5].

Voyangan shahar xarobasidan 280 metr janubda Shayx Hasan Sabroniy maqbarasi (XII-XIV asrlar) ham joylashgan [6].

Bu yerda Abdolbobo va Shayx Jaloliddin (XII-XIII asrlar boshi) nomi bilan ataluvchi tepachalar ham mavjud.

Tekshirib kuzatilib olingan manbalar asosida Ya.G'ulomov hozirgi (Voyangan) shahri xarobalari o'rta asrlardagi Ardaxushmisan bo'lsa kerak, deya ta'kidlagan, ushbu fikrlarga tadqiqotchi-arxeolog, professor-olimlar M.Mambetullayev hamda M.Sh.Kdirniyazovlar ham o'z tadqiqotlari natijalaridan kelib chiqib qo'shiladilar. Izlanishlardan ma'lum bo'lishicha deyarli barcha ushbu haqda so'z yuritgan o'rta asrlar mualliflari Ardaxushmisan haqida IX asrdan boshlab eslatib o'tganlar. Voyangan qal'asidagi madaniy qatlamlar ham aynan antik davrdan boshlab to X-XIV asrlarga oid ekanligini ko'rsatadi. O'rta asrlardagi Ardaxushmisan chap qirg'oq Xorazmdagi eng yirik shaharlardan biri sifatida yirik savdo-hunarmandchilik markazi bo'lib, buyuk ipak yo'lining karvon yo'li tarmoqlari shu shahar orqali ham o'tgan.

Voyangan qal'asi nomi "Go'ro'g'li" dostonida ham tilga olinadi. Aynan Ardaxushmisan deya ataladigan davrlar haqida so'z ketarkan, bu haqda ko'pgina qo'lyozma asarlarda ma'lumotlar mavjud.

Jumaladan, 992-yilda Xorazmda bo'lgan arab elchisi Ibn Fadlon "Ardaxushmisan bozorlari Kat va Gurganj oralig'ida joylashgan hamda Amudaryo bo'yidagi shahar bo'lib, unga suv yo'li orqali boriladi", deya yozgandi. "Hudud al-olam" asarida esa "Ardaxushmisan savdogarlarning to'planish joyi" deya qayd etiladi. 1219-yilda Ardaxushmisan-

da bo'lgan yana bir arab sayyohi Yoqut Hamaviy Ardaxushmisanni Suriyaning yirik shaharlaridan biri Nasibin bilan tenglashtiradi. Biroq sayyoh Ardashushmisanning muhtashamroq, bozorlari gavjum, mahsulotlari ko'p, aholisi ko'p, badavlat ekanligini" ta'kidlab o'tgan.

Shuningdek, Istaxriy va Maqdisiylar ham Ardaxushmisanni Xorazmdagi Kat va Gurganjdan keyingi yirik shahar sifatida o'z asarlarida tilga olib o'tishadi. "Katdan Jurjoniya-gacha masofa 3 kunlik yo'l, Xivadan Ardaxushmisangacha esa 1 kunlik yo'l" deb ko'rsatadi Istaxriy. Maqdisiy ham Xivadan Ardaxushmisangacha masofa 30 – 40 farsax bo'lganligini ta'kidlab o'tgan.

Shuningdek, Hamidulloq Qazvinii va Hoji Xalfalarning ma'lumotlariga ko'ra, Gurganj bilan Ardaxushmisanning oralig'idagi masofa 14 farsax (84 – 112km) bo'lgan. Ardaxushmisanning orqali Xivani chetlab, to'g'ri Hazorasp bilan Gurganjni bog'lovchi yo'l ham o'tgan. Hazorasp va Ardaxushmisanning o'rtasidagi masofa 16 farsaxdan iborat deb hisoblangan.

NATIJALAR. Ardaxushmisanning o'rnidagi hozirgi Voyangan yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar tarixiy manbalardagi ma'lumotlarni to'la tasdiqlab, o'rta asrlarda Ardaxushmisanning yirik savdo-hunarmandchilik markazi bo'lganligini ko'rsatadi[7]. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, Voyangan qal'asi qurilishida ham kvadrat shaklidagi xom g'ishtlarning keng qo'llanilganligining guvohi bo'lamiz.

Antik davrga oid bo'lgan Qalajiq qal'a yodgorligida ham mudofaa devorlari hamda shinaklarda 40x40x10sm, 44x44x13sm, 44x44x12sm; hajmda kvadrat shakldagi xom g'ishtlar keng miqyosda ishlatganligini ko'ramiz [8].

Tuproq qal'a yodgorligi Xorazm viloyati Shovot tumani hududida joylashgan. Mudofaa devorlarining ustki qismida ham qal'ani qurishda asosan kvadrat shaklidagi hajmli 40x40x10-11sm, 41x41x10-11sm bo'lgan xom g'ishtlar ishlatilganligini ko'ramiz. Izlanishlarga ko'ra ushbu maskan mill.avv. V asrga oid hisoblanadi [9].

Qadimgi Hazorasp qal'asi qurilishida ham asosan 40x40x10 sm; 42x42x10sm; 43x43x10sm; 44x44x10 sm; 45x45x10sm hajmdagi kvadrat shaklidagi xom g'ishtlar ishlatilgan bo'lib, g'ishtlarning tag qismida to'g'ri chiziq, aylana, yarim aylana shaklidagi turli xildagi tamg'a belgilar uchraydi.

Yuqorida hajmi ko'rsatilgan xom g'ishtlar Xorazmning bir qator qal'alarida: Ko'zaliqir (25ga), Bozorqal'a (33 ga), Qal'aliqir (70ga), Xiva Ichan qal'asi (26ga), Katta Qirqqiz, Eresqal'a, Ayoq qal'a-3, Katta Aybuyirqal'a, Shovot Tuproqqal'asi, Katqal'a kabi qal'alarda keng miqyosda qurilish xom ashyosi sifatida ishlatilganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu yodgorliklarning aksariyat qismida tadqiqotlar olib borgan olimlarning ta'kidlashicha, qal'alar quyi qatlamlarida arxaik va ilk antik davrlarga oid sopol buyumlar aniqlanganligiga guvoh bo'lamiz.

XULOSA. Yuqorida ko'rib chiqilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari hamda boshqa quyi qatlamlarida arxaik materiallar mavjud yodgorliklar hamda qurilish ashyolariga hamda yozma manbalar tahliliga ko'ra Voyangan qal'a yodgorlik majmuasining quyi qatlamlari ehtimol arxaik davrga oid bo'lishi mumkin, deyishga asos yetarli. Ushbu qal'ada hayot, nazarimizcha, eng qadimiy davrdan boshlab asosan XIV asrgacha davom etgan, deyishga barcha asoslar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Y.G'.G'ulomov. Xorazmning sug'orilish tarixi. / Toshkent, 1959, 91-92-betlar.
2. K.Sobirov. Xorazm qishloq va shaharlari mudofaa inshootlari. T.: Fan nashriyoti, 2009-yil, 63-64-betlar.
3. G.Xodjaniyozov. Qadimgi Xorazm mudofaa inshootlari (mill.avv. VI asrdan mil IV asrgacha). Toshkent – 2007; 75-bet.
4. М.Мамбетуллаев. Средневековый могильник Калмыккрылган. Археология Приаралья, вып. 2, Т. 1984 стр. 80-92.
5. М.Мамбетуллаев, М.Ш.Кдырнязов. Городище Вояган. Археология Приаралья. вып. 1. Т., 1982. стр. 85-93.
6. Л.Ю.Маньковская, В.А.Булатова. Памятники зодчества Хорезма. Ташкент, 1978.
7. R.Abdirimov, U.Bekmuhammad. Qadimgi Xorazm qal'alari va ulardagi arxeologik tadqiqotlar. Xiva, 2021y. 22 – 24-betlar.
8. R.Abdirimov, U.Maxmudov. Qalajiq qal'asining o'rganilishi tarixiga doir tadqiqotlar xususida. Urganch innovatsion universiteti. Zamonaviy fan rivojlanishidagi ijtimoiy va gumanitar fanlarning dolzarb muammolari xalqaro ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to'plami. Urganch – 2024-yil, 22-23-may, 174 – 177-betlar.